

Школа, књига, знање: основно школство у Краљевини СХС Случај Срба у Хрватској 1918–1929

АПСТРАКТУМ: Рад презентује резултате истраживања архивске грађе, објављених извора и релевантне литературе о просветним приликама код Срба у Хрватској, Славонији и Далмацији: о броју и распореду школа, стању школских зграда, буџетским улагањима у изградњу нових и поправку старих школа, положају некадашњих српских вероисповедних школа, броју школских обвезника, редовности похађања наставе, узроцима аналфабетизма, резултатима просвећивања.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Школство, просвета, писменост, Срби у Хрватској

На основу привилегија које су им дате приликом досељавања, Срби у Хабзбуршкој монархији били су организовани у оквиру своје народно-црквене аутономије којом су им била загарантована, између осталог, одређена права конфесионално-просветне природе. Захваљујући томе, Срби су имали своје вероисповедне школе, у којима су деца васпитавана у српском и православном духу. Међутим, услед недовољног броја школа и учитеља, због нередовног похађања наставе и других разлога, почетком 20. века око 70% Срба у Хрватској и Славонији било је неписмено.¹ Мажуранићевим школским законом (1874) доведен је у питање и опстанак српских школа, тако да су у годинама пред Први светски рат постојале само 23, највише у богатим општинама које су имале материјалне могућности да их издржавају.² У местима без својих образовних установа, Срби су били принуђени да децу шаљу у комуналне школе које су убрзавале процес њиховог однорођавања и похраћивања. У Далмацији Срби су своју прву, вероисповедну школу добили тек 1808, у време француске управе покрајином. Аустријска власт, ме-

¹ Василије Крстић, *Историја Срба у Хрватској и Славонији 1848–1914*, Београд 1991, 380.

² *Исто*, 528.

ђутим, из политичких разлога није показивала разумевање за подизање образовног нивоа далматинског становништва, обе вере и националности. Посебно је кочила развитак заосталијих, континенталних делова северне Далмације, насељених претежно Србима, продубљујући јаз који је у погледу писмености постојао између градских и варошких средишта на приморју и од њих удаљених, руралних заједница у унутрашњости.³

С таквим наслеђем у области основног школства, српски етнички простор у Хрватској, Славонији и Далмацији ушао је 1918. у нову, југословенску државу. Од Краљевине СХС Срби су очекивали одлучне мере у просветној политици које ће их извести из перманентне и изнуђене заосталости, подићи њихов општи културни ниво, унапредити културу живљења и повећати друштвени стандард.

Основно образовање

Допуном закона о основним школама из 1919, којом су учитељи основних школа у Краљевини СХС проглашени државним чиновницима, српске вероисповедне основне школе изгубиле су конфесионални карактер, потпавши под надлежност државних просветних органа. Оне су се тако нашле у броју од 1.642 „ниже пучке“ школе, колико је народних основних школа било 1921. у Хрватској, Славонији и Међумурју; те године радило је и 40 „виших пучких“, 30 женских стручних и 51 шегртска школа. У Загребу је било 29 основних школа, у Карловцу 6, у Осијеку 14, Вараждину 5 и Земуну 7. Највише основних школа имала је Загребачка жупанија (271), затим Сремска (232), Пожешка (231), Бјеловарско-крижевачка (206), Вировитичка (195), Модрушко-ријечка (160), Личко-крбавска (125), Вараждинска (107) и Међумурје (54).⁴ У исто време у Далмацији су регистроване 503 основне школе: у сплитском и задарском срезу по 60, у которском 58, дубровачком 56, макарском 36, корчуланском 35, супетарском 30, бенковачком 29, шибеничком 28, хварском 26, сињском 25, книнском 21, метковском 17, имотском 14. Мушких или мешовитих грађанских школа било је 13 (у Дубровнику, Имотском, Макарској, Корчули, Јелси, Старом Граду, Трогиру, Бенковцу, Дрнишу, Вису, Комижи, Хвару и Блату), а женских грађанских школа 18 (у Дубровнику, Херцег Новом, Корчули, Сплиту и Шибенику).⁵ Две године касније, у Далмацији су постојале 553 основне школе, али због недостатка учитељског кадра и школских зграда 59 школа остало је затворено, док их је радило 494. Радило је и 15 државних грађанских школа.⁶ Статистика из 1924/25. године даје податке о броју школа по областима. Те годи-

³ *Северна Далмација некад и сад*, Београд 1939.

⁴ *Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца. Алманах, св. I (1921–1922)*, саставио и уредио Виктор Манакин, Загреб 1925, II-3, 113.

⁵ *Исто*, II-3, 115.

⁶ Архив Југославије (даље: АЈ), 66–459–725, Покрајинска управа за Далмацију – Министарству просвете, Сплит, 6. јун 1923.

не, у Дубровачкој области регистровано је 150 школа, у Загребачкој 354, Осијечкој 649, Приморско-крајишкој 443, Сплитској 380 и Сремској 242.⁷ То значи да је у Хрватској и Славонији било 1.688 школа, а у Далмацији 530. У школама Хрватске 3.884 наставника подучавало је 218.908 ђака распоређених у 3.809 одељења; једна школа долазила је на 25,1 км² и на 1.548,5 становника, а један ученик на 5,1 км и на 11,9 становника. У Далмацији, једна школа долазила је на 23,5 км², односно на 1.143 становника; школу је похађало 47.604 ђака у 910 одељења, а један ђак долазио је на 3,8 км, односно на 12,7 становника; у школама је радило 898 наставника.⁸

Школске 1928/29. године у Дубровачкој области биле су 153 основне школе, и то 64 у дубровачком школском срезу, по 34 у корчуланском и макарском и 21 у метковском. Ове школе похађало је укупно 9.565 ђака. У Осијечкој области радило је 636 школа са 55.291 ђаком и са 1.265 наставника. По школским срезовима, биле су распоређене на следећи начин: у бјеловарском срезу налазило се 47 школа, у бродском 68, даруварском 34, срезу Доњи Михољац 21, срезу Ђаково 50, срезу Ђурђевац 28; затим 30 школа у срезу Гарешница, 22 у срезу Грубишно Поље, 21 у копривничком, 17 у кутинском, 36 у нашичком, 45 у новоградишком, 31 у новском; у граду Осијеку било је 6 школа, у осијечком срезу 18, у пакрачком 33, славонскопожешком 43, слатинском 34, валповачком 16 и вировитичком 36. Приморско-крајишка област имала је 432 школе, са 911 наставника који су подучавали 46.908 дечака и 39.613 девојчица: од тог броја срез Бриње обухватао је 12 школа, Црквеница 10, Чабар 7, Делнице 24, Доњи Лапац 9, Двор 20, Глина 22, Госпић 29, Грачац 15, Карловац 22, Кореница 14, Костајница 21, Нови 6, Огулин 28, Оточац 22, Перушић 14, Петриња 27, Писаровина 4, Сењ 11, Слуњ 27, Сушак 23, Удбина 10, Војнић 24, Врбовско 16 и Вргинмост 15. У Сплитској области 35.466 ђака ишло је у 374 основне школе, у којима је био запослен 671 наставник. При томе, школски срез Бенковац имао је 36 школа, Биоград 39, Хвар 32, Имотски 16, Книн 35, Крк 40, Сињ 32, Сплит 78, Супетар 27 и Шибеник 39. У Сремској области налазило се 230 основних школа, 707 учитеља и 28.960 ђака, и то 20 школа у срезу Илок, 18 у срезу Ириг, 27 у срезу Рума, 37 у срезу Сремска Митровица и Шид; у старопазовачком срезу било је 17 основних школа, у винковачком 28, вуковарском 34, земунском 26, жупањском 19 и у градовима Петроварадин и Сремски Карловци укупно 4 школе. Загребачка област обухватала је 348 школа, 1.047 учитеља и 50.872 ђака. Школе у овој области биле су распоређене у 20 школских срезова и 4 града. То су срезови: Чазма (18 школа), Драганић – Карловац (10), Дуго Село (12), Иванец (14), Јастребарско (29), Клањец (14), Крапина (10), Крижевци (30), Лудбрег (22), Нови Мароф (11), Писаровина (8), Преграда (10), Самобор (11), Сисак (20), Стубица (14), Св. Иван Зелина

⁷ АЈ, 66–1291–1531, Основне школе у Краљевини СХС по областима у школској 1924/25.

⁸ АЈ, 66–1291–1531, Основне школе у Краљевини СХС по покрајинама у школској години 1924/25.

(12), Вараждин (17), Велика Горица (20), Загреб (25), Златар (15) и градови: Крижевци (2 школе), Сисак (3), Вараждин (3), Загреб (18).⁹

У поређењу с бројем школа којима је Србија располагала, Хрватска са Славонијом, према писању *Привредника*, није имала разлога за незадовољство. Овај лист је, ослањајући се на најновије статистичке податке, октобра 1922. обавестио јавност да у Хрватској и Славонији постоји 1.628 школа, док је број школа у Србији, која је скоро двоструко пространија по територији и има готово два пута више становника (преко четири милиона), тек незнатно већи него у Хрватској и Славонији: 1.654. За *Привредник* је то био убедљив доказ да Хрватска у Краљевини СХС није запостављена, односно да је када је реч о просвети у бољем положају од других делова државе.¹⁰ Личко-крбавска жупанија, међутим, у којој је био сконцентрисан највећи део Срба у Хрватској и Славонији, у погледу заступљености школа налазила се при дну лествице. Савременици су запажали да у школама оскудевају нарочито српска места, па су указивали на то да, на пример, општина Срб на 7.500 становника има само 4 школе са 5 учитеља, док су знатно мање општине Карлобаг и Свети Јурај, са 4.500 становника, имале 6 школа са 7 учитеља, односно 5 школа са 10 учитеља.¹¹ У Далмацији основно школство било је најразвијеније у приморским деловима, за разлику од континенталних, насељених Србима, чије је становништво било лишено могућности масовнијег описмењавања.

Нехармонична лоцираност школа представљала је главну препреку у процесу просвећивања, посебно српског, становништва Хрватске. Поред тога што није било довољно школа, постојеће су биле у лошем стању, у највећем броју случајева грађене још у хаљбуршким временима, руиниране, запуштене, далеко од хигијенских стандарда. Школа у селу Сјеничаку на Кордуну, родном месту Саве Мркаља, претече Вука Карацића, није била једина која је изгледала онако као што је забележено у записнику седнице школског одбора у том селу: „[...] да је зграда потпуно неспособна, ради трошног управо распадајућег стања, за наставак обуке јер су кровови шупљи тако да је пригодом последње кише киша продрла по свим просторијама; плафони су великим дјелом пропали те их уопће нема; врата и прозори без квака и брава да се не могу затварати а понека закована да се не сруше; заход ради трошности неприступачан; подзиди порушени, пећи неупотребљиве и т. д.“¹² И њени ђаци описивали су је касније на сличан начин. Према њиховим сећањима, то је била „брвнара, стара око двеста година, са две учионице у којима су пећи више димиле него грејале, чији кров беше од шиндре, сав расушен и најежен од сунца, кише и ветрова, па

⁹ *Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца. Алманах, св. III (1928–1929)*, Загреб s. a., додатак VIII дела, 42, 78, 96, 116, 123, 156.

¹⁰ *Једно сасвим лажно запомагање*, *Привредник* (Загреб), бр. 10, октобар 1922, 161–162.

¹¹ Rade Narančić, *Pregled osnovnih škola u Ličkom Okrugu*, Glas (Karlovac), br. 1, 30. mart 1925.

¹² АЈ, 66–1316–1557, Записник седнице школског одбора у Сјеничаку, 10. септембар 1925.

је у зимске дане киша цурила кроз кров, па кроз таваницу тако да смо морали расклапати кишобране над клупама¹³.

Ипак, нису све школе изгледале тако: у имућнијим срезовима школске зграде биле су у бољем стању него у сиромашним. Упадљива разлика постојала је и између градских и сеоских школа, будући да су школске зграде и у градовима сиромашнијих срезова биле у бољем стању од сеоских зграда у имућнијим срезовима. Сеоске школе понекад су се налазиле у изнајмљеним, приватним кућама, у којима најчешће није било одговарајућих услова за рад. Наменски подигнуте зграде биле су зидане солидно, од чврстог материјала. Дешавало се да су новоподигнуте зграде у појединим селима (М. Зденци и М. Ператовица) биле изграђене по највишим стандардима за тај тип грађевина и да по архитектонским решењима и комфору уопште нису заостајале за градским школама. То је стварало велику несразмеру међу школама у Хрватској: „на једном мјесту луксус, а на другом школа у селачкој сламнатој дрвењари, у малој собици без патоса, гдје се ни 10 минута не може бити уз затворене прозоре, а да се у несвестицу непане“. Срески школски надзорници су препоручивали да се нове школске зграде подижу солидно али једноставно, како би се уштедео новац за претварање постојећих „тамница за младеж и учитеље“ у здрав, чист и пријатан простор испуњен позитивном енергијом.¹⁴ Један такав модеран објекат подигнут је у Двору, заузимањем Одбора за изградњу школе у Двору, формираном 1922, у чијем су саставу били: председник Одбора Перо Бекић, члан Управе „Привредника“ и чланови Одбора др Бранко Бараћ, парох, Стојша Крбавац, директор Српске штедионице у Двору, др Милан Пеклић и др Раде Прибићевић, адвокати из Двора. Одбор је имао много амбициозније планове него што је подизање нове основне школе: његова намера била је да у том банијском месту сазида просветни дом, у коме ће бити смештена школа, али у коме ће се одржавати и разни алфабетски, пољопривредни, домаћички, задружни и други курсеви. Просветни дом „Петар Мркоњић“, како је назван тај објекат, замишљен је као жариште просвете за читаву Банију. Пројектован је као једносратница. Приземље је требало да буде подељено на пет пространих учионица (које би могле да приме чак по 80 ученика), зборницу, канцеларију директора, библиотеку, гимнастичку салу, гардеробу и једну собу с кухињом за домара; предвиђени су и одвојени тоалети за дечаке, девојчице и учитеље. Спрат је био резервисан за наставнике запослене у Дому и састојао се од два трособна стана с кухињом, „смочницом“ и купатилом, као и од две собе за предаваче који нису били у браку; поред станова, спрат би обухватао мању дворану у којој би се одржавала предавања за народ, течајеви и разне свечаности. Подрумске просторије, чији је план такође био разрађен пројектом, користиле би се као радионице, а биле су на-

¹³ Gojko Nikoliš, *Zapisi pod pritiskom*, Beograd 1988, 122.

¹⁴ АЈ, 66–1336–1565, Надзорнички извештај за школску годину 1925/27, срез Грубишно Поље.

мењене и слушаоцима курсева током њиховог боравка у Дому. Пројекат је укључивао и предлог за уређивање бунара, а по могућности и изградњу водовода. За подизање Дома прикупљено је, добровољним прилозима, 50.000 динара, а Министарство просвете одобрило је, одлуком од 6. априла 1925, помоћ од 100.000 динара.¹⁵ Крајем августа 1925. требало је да се свечано положи камен темељац просветног дома „Петар Мркоњић“, али је то због „непредвиђених запрека“ одложено за пролеће следеће године. Током тих скоро годину дана прикупљено је 470.000 динара, па је почетак изградње просветног дома померен за пролеће 1927, како би се у међувремену обезбедила грађевинска главница од преко 700.000 динара. На Видовдан 1927. коначно је положен камен темељац, а до краја октобра зграда је стављена под кров. За завршетак зграде недостајало је још око 290.000 динара, а за уређење ентеријера и екстеријера било је потребно још 150.000 динара.¹⁶ Одбор за градњу просветног дома „Петар Мркоњић“ обратио се Министарству вера молбом за „што обилатију“ финансијску помоћ, али је био одбијен због исцрпљености буџета.¹⁷ Упркос томе што није била урађена целокупна инфраструктура и што није био обезбеђен сав школски намештај ни ти наставна учила, Дом је ускоро отворио врата ученицима основне школе.

Неопходне поправке школских зграда обављане су за време државних празника, када није било наставе. Због немаштине, али и небриге, оштећења нису увек на време санирана, па је уместо ситних, јефтиних интервенција, врло брзо требало предузимати обимне захвате које није било једноставно финансирати. У најлошијем стању биле су вероватно школске зграде у северној Далмацији. За време италијанске окупације оне су биле претворене у касарне, па им је италијанска војска нанела велике штете, користећи школске клупе, врата и прозоре за ложење пећи и кување, или за прављење кревета, сандука и других делова намештаја. Повлачећи се, за собом је оставила праву пустош. Многе зграде су потпуно порушене и од њих су остали само зидови.¹⁸ Школи у српском селу Карину, коју су похађала и деца из суседног, такође српског, села Билишани, недостајао је сав школски намештај (клубе и наставничка катедра), а остаци школе деловали су сабласно: „Ова је зграда потпуно уништена, кров раскривен за преко 20 м³ јер цигла разметана од силне буре, пак кад киша пада све поплаве, што је проузрочило гњилеж греда и подова; прозори разлупати и сагњили, стакла сва разлупата

¹⁵ АЈ, 66–2391–2260.

¹⁶ АЈ, 74–105–155/298–322.

¹⁷ АЈ, 69–264–397, Министарство вера – поглавару среза дворског, 25. јануар 1928.

¹⁸ АЈ, 66–1315–1556, Извештај школског надзорника среза Бенковац, 24. јул 1925. Средњи школски надзорник Данило Петрановић жалио се да има „доста посла у сређивању школа, јер нам је италијан. окупаторна власт на жалост оставила школе у пустоши и расулу, што сада треба да исправљамо и допуњујемо“. (АСАНУ, 13484/963, Заоставштина Јована Цвијића: Данило Петрановић – Јовану Цвијићу, Книн, 10. јун 1921).

и што је најневјероватније и саме камене степенице које воде на први кат – стан учитеља тако оштећене да захтијевају радикалне поправке¹⁹.

Школе су често биле сасвим мале, те се настава морала одржавати у истој учионици за више одељења наизменично, уместо да свако одељење има посебну просторију. Школе у руралним срединама оскудевале су не само у простору, већ и у наставним училима. У бенковачком срезу учила су била углавном уништена, па су свим школама недостајала геометријска тела, мере и утези, рачунаљке, слике и остали предмети за изучавање географије, историје или природних наука.²⁰ Слично је било и у војнићком срезу, те су се наставници сналазили тако што су сами правили геометријска тела од папира.²¹

Тамо где није било елементарних услова за рад, школе су затваране, па су деца остајала без могућности да стекну основно образовање, или се настава одржавала у приватним кућама или су, пак, ђаци били принуђени да свакодневно пешаче по више километара – некад чак и по петнаестак – до најближе школе у суседном месту. Само су најимућнији сељаци могли да својим синовима и кћерима плате стан у месту које је имало школу. Похађање наставе изван места становања ометала је не само даљина већ и природне непогоде. Мештани Чремушнице (срез Вргинмост), села без школе, морали су да шаљу децу у Кирин, удаљен више од три километра. Будући да се између та два села налазио поток Трепча који је у пролеће и јесен бујао и плавио околину, деца из Чремушнице пола године уопште нису могла да одлазе у школу.²² И несрећни случајеви отежавали су описмењавање и просвећивање народа: ватрена стихија потпуно је уништила школу у селу Трнавци.²³ Житељи Плоче били су убеђени да је њихова школа „руина само са четири гола зида [...] једна од најјаднијих у личкој жупанији“. Чак ни алтернативно решење, односно организовање наставе у изнајмљеној сеоској кући, није донело више среће мештанима тог српског села, пошто је жупанијски школски надзорник затворио и њихову импровизовану школу, као неподесну и нецелисходну.²⁴ У неким случајевима, власник изнајмљених просторија је отказивао најам, што је стварало нове проблеме. На тај начин, без учионица у Вргинмосту остала су деца села Пјешчанице.²⁵

¹⁹ АЈ, 66–1464–1612, Општинска управа Обровца – министру просвете, 12. март 1924.

²⁰ АЈ, 66–1315–1556, Извештај школског надзорника среза Бенковац, 24. јул 1925.

²¹ АЈ, 66–1997–1961, Извештај в. д. среског школског надзорника среза Војнић за 1925.

²² АЈ, 66–1305–1548, Молба житеља села Чремушнице – министру просвете, 3. јул 1921.

²³ АЈ, 66–1628–1731, Школски одбор села Трнавци – Министарству просвете, 22. април 1924.

²⁴ АЈ, 66–1305–1548, Представка житеља Плоче и Кика – Министарству просвете, Плоче, 11. септембар 1922.

²⁵ АЈ, 66–2391–2260, Представка општинског поглаварства – министру просвете, Вргинмост, 15. јануар 1925.

На васпитавање деце лоше су утицали не само неадекватни услови за рад у школама – због шкрипе трошних, дотрајалих и расклиманих клупа у Кистањама у Далмацији деца су једва успевала да чују учитеља²⁶ – већ и непосредно окружење. У личком селу Срб (срез Доњи Лапац), преко пута основне школе налазила се крчма, „стјечиште најсумњивијих индивидуа, кријумчара, крадљиваца, бојџија и пијаница“. Они су у тој крчми знали да заметну „крвави бој“, који се понекад завршавао и убиством, па их ђаци „гледају онако крваве и подеране и при томе слушају најпростије клетве и најбестидније разговоре“.²⁷

Проблем је био и у томе што није било довољно наставничког кадра, па је по један учитељ или учитељица морао да обучава по 100–200 деце. У таквим условима настава није могла бити квалитетна.

Шта су Срби сељаци у пасивним крајевима Хрватске, у Лици, Банији, Кордуну и осталим подручјима српског етничког простора очекивали од школе? Зашто им је било стало до описмењавања и стицања знања која им у њиховом скромном животу, испуњеном напорним радом на земљи и око стоке, можда никада неће бити потребна? Какве су се жеље и наде криле иза њихових многобројних молби, правих вапаја, да им се отворе школе? За мештане личног села Трнавци школа је била „брижна и неуморна мајка, која неуке учи штити [читати] и беседити; која мудрим саветом и лијепом поуком бистри ум и оплемењује срца омладини узданици нашој, која млади нараштај учи, да код очију види, а код ушију, да и чути знаде; која у кратко речено: усавршава у сваком погледу оне – на којима свет остаје“.²⁸ Ове речи које, у основи, представљају само један клише о вредности и значају школе, не пружају одговор на постављена питања. Ни други извори не говоре ништа конкретније. Ипак, можемо претпоставити да су Срби из руралних средина веровали да се само школовањем долази до лагоднијег живота и материјалног благостања. Управо у школи они су видели канал за уздизање на друштвеној лествици, који би њиховим синовима и кћерима омогућио прелазак из сељачког у виши, трговачки и занатлијски слој, па су се због тога често обраћали властима молећи да им држава помогне и финансира изградњу васпитно-образовних установа. Њихови захтеви били су упућени нарочито министру просвете Светозару Прибићевићу од кога се очекивало да ће, као човек који је потекао с њиховог тла, имати разумевања за проблеме који су тиштили српска села. По свему судећи, тако је и било: министар Прибићевић је наменио 25.000 динара за поправку оштећене школске зграде у Плочи,²⁹ 100.000 за школу у Личком Петровом Селу,³⁰

²⁶ Милан Штрбац, *Прошлост школства Кистања и Буковице (од Српске народне школе 1856. до ОШ „Јово Мартић“)*, Кистање 1989, 107.

²⁷ АЈ, 66–1305–1547, Гајо Омчикус – министру просвете, Срб, 2. март 1920.

²⁸ АЈ, 66–1628–1731, Школски одбор села Трнавци – Министарству просвете, 22. април 1924.

²⁹ АЈ, 66–1305–1548, Одлука министра просвете Светозара Прибићевића од 10. октобра 1922.

³⁰ АЈ, 66–2391–2260, Одлука министра просвете Светозара Прибићевића од 8. маја 1924.

120.000 за село Пећани (општина Бунић);³¹ 120.000 издвојио је за школу у селу Врелу у кореничкој школској општини,³² 50.000 за школу у Глинској Пољани,³³ 40.000 динара за школску општину у Обровцу за школе у Карину и Билишанима,³⁴ а 50.000 за школску општину у Кистањама (за школске зграде у Ивошевцима, Биовичином Селу, Добропољцима и Бијелини).³⁵ По Прибићевићевој одлуци, школа у Дреновом Кланцу (општине Брлог у Лици), требало је да добије 30.000,³⁶ Двор 100.000, Главичане 120.000, Жировац 50.000 и Удбина 45.000.³⁷

Новија истраживања показују да је у периоду 1921–1930. у Далмацији утрошено 6.520.555 динара или 6,73%, а у Хрватској и Славонији (без Срема) 8.106.000 динара или 8,36% средстава Министарства просвете намењених подизању школских зграда у држави.³⁸ Према плану за 1924/25. годину, из државног буџета је требало да се издвоји 5.000.000 динара за подизање основних школа у сиромашним крајевима Краљевине. Министарски савет прихватио је, на седници од 5. октобра 1925, предлог министра просвете Веље Вукићевића да се та сума подели тако да Јужна Србија и Црна Гора добију 1.875.000 динара, Босна и Херцеговина исто толико, Далмација 350.000, Хрватска и Славонија 450.000, Србија и Војводина такође 450.000.³⁹ И наредних година издвајане су извесне своте новца за изградњу школских зграда. Одлуком Министарског савета од 20. маја 1926. предвиђено је да се у ту сврху Приморско-крајишкој области додели 575.000 динара. Та средства требало је да добије 38 места у срезovima Двор (80.000 динара), Војнић (45.000), Доњи Лапац (35.000), Костајница (70.000), Глина (25.000), Госпић (45.000), Грачац (45.000), Оточац (50.000), Вргинмост (15.000), Петриња (10.000), Слуњ (10.000), Кореница (20.000), Писаровина (15.000), Цриквеница (10.000), Делнице (20.000), Чабар (20.000), Карловац (15.000), Перушић (15.000), Сењ (15.000) и Нови (15.000).⁴⁰ Из буџета за 1927/28. годину издвојено је, решењем Министарског савета од 12. маја 1927. године, 185.000 динара за подизање школских зграда у 13 села Осијечке области. То су била места у срезovima Ђаково (25.000 динара), Пожега (40.000), Груби-

³¹ АЈ, 66–1628–1731, Одлука министра просвете Светозара Прибићевића од 2. јуна 1924.

³² Исто.

³³ АЈ, 66–1305–1548, Одлука министра просвете Светозара Прибићевића од 11. јула 1924.

³⁴ АЈ, 66–1464–1612, Одлука министра просвете Светозара Прибићевића од 13. јула 1924.

³⁵ АЈ, 66–1464–1612, Одлука министра просвете Светозара Прибићевића од 20. јула 1924.

³⁶ АЈ, 66–1305–1548, Одлука министра просвете Светозара Прибићевића од 21. јула 1924.

³⁷ АЈ, 66–1305–1548, Одлука министра просвете Светозара Прибићевића од 25. јула 1924.

³⁸ Љубодраг Димић, *Културна политика у Краљевини Југославији 1918–1941*, I, Београд 1996, 98.

³⁹ АЈ, 66–559–872.

⁴⁰ АЈ, 66–559–872, Одлука министра просвете М. Трифуновића о издавању новца, 29. септембар 1926.

шно Поље (30.000), Новска (20.000), Кутина (30.000), Вировитица (15.000), Осијек (15.000), Брод (10.000). Загребачка област добила је 340.000 динара за школе у 15 села срезова Зелина (40.000), Јастребарско (45.000), Стубица (20.000), Загреб (30.000), Иванец (35.000), Вараждин (80.000), Самобор (30.000), Карловац (30.000) и Златар (30.000). Предвиђено је, затим, 500.000 динара за 24 села Сплитске области, у срезовима Сињ (40.000), Книн (40.000), Имотски (70.000), Шибеник (40.000), Бенковац (45.000), Биоград (65.000), Хвар (20.000) и Сплит (150.000). Помоћ за подизање школа у Дубровачкој области износила је 300.000 динара и требало је да се распореди на 13 села у срезовима Дубровник (60.000), Корчула (30.000), Макарска (95.000) и Метковић (115.000). За изградњу школских зграда у Приморско-крајишкој области 1927/28. потрошено је мање него претходне године: 295.000 динара. Та средства била су намењена селима срезова Војнић (80.000), Делнице (40.000), Грачац (50.000), Костајница (45.000), Цриквеница (10.000), Двор (40.000) и Госпић (30.000); од укупно 15 села 8 их се налазило на списку за новчану помоћ и претходне, 1926. године.⁴¹ По 20.000 динара додељено је, такође за 1927/28. годину, и местима Ада и Палача вуковарског среза у Сремској области.⁴² У буџету Министарства просвете за 1928/29. годину, Хрватска са Славонијом без Срема учествовала је, према истраживањима др Љубодрага Димића, са 20%, а Далмација са 4,76%.⁴³

Поред тога што је издвајала новац из буџета, држава је крајем 20-их година увела специфичан вид финансијске помоћи за изградњу школских зграда у хрватским крајевима. Решењем Министарског савета, од 27. децембра 1927, основан је „Фонд за подизање основних школа у Хрватској, Славонији и Далмацији“. Фонд је располагао сумом од три милиона динара, а настао је захваљујући вишку прихода Државне накладе школских књига и тисканица у Загребу. Краљевим указом одлучено је да Фондом руководи Министарство просвете тако што ће министар просвете, на предлог просветних одељења области на подручју Хрватске, Славоније и Далмације и на основу мишљења задужбинског савета, давати јефтине, дугорочне зајмове сиромашним општинама са тог простора. Правилником је било предвиђено да се зајам може дати највише на 25 година и с годишњом каматом која не може бити већа од 2%.⁴⁴

Српске вероисповедне школе. Иако су после уједињења некадашње српске вероисповедне основне школе у Хрватској подржављене, те школе и даље су похађала углавном српска деца. Полазнике такве школе у Карловцу чинило је око 110 српских ђака. Просветни инспектор је критиковао ово груписање деце по „племену“ и вери, истичући да је задатак основне школе

⁴¹ АЈ, 66–559–872, Одлука о издавању новца, Београд, 15. јун 1927.

⁴² АЈ, 66–559–872, Одлука министра просвете др Нинка Перића, 22. јун 1927.

⁴³ Љ. Димић, *н. д.*, 111.

⁴⁴ АЈ, 66–255–499, Правилник о давању јевтиних и дугорочних зајмова из „Фонда за подизање основних школа у Хрватској, Славонији и Далмацији“.

у новој држави учвршћивање државног и националног јединства, јачање патриотизма и државотворних осећања грађана, уједначавање погледа и усаглашавање политичких и верских ставова. Речју, школа је требало да у младим људима развија принцип заједништва, а не да их, по било каквом критеријуму, раздваја. Имајући све то у виду, инспектор је предложио да се управа некадашње српске вероисповедне школе у Карловцу укине и споји с управом државне основне дечачке школе у том граду, као и то да се управа тако спојених школа овласти да по сопственој процени распоређује ђаке у те две школе, и то на основу удаљености пребивалишта ученика, а независно од њихове верске припадности.⁴⁵ То, међутим, није могло бити уважено због удаљености тих двеју образовних установа.⁴⁶

Иако је, на основу наредбе Просветног одељења Покрајинске управе за Хрватску и Славонију од 28. марта 1922, издржавање школа на територији некадашње Карловачке митрополије прешло у надлежност управних општина, у Хрватској и Славонији трошкове одржавања једног броја некадашњих српских вероисповедних школа и даље су сносиле црквене општине. Наредбом Министарства просвете од 1. јануара 1925. одређено је да и такве школе пређу на терет управних општина. Сходно томе, укинута је управа српске школе у Бјеловару, а градски школски одбор закључио је, на седници од 11. августа 1926, да се та школа укине и да се њени ђаци преместе у државну школу. Међутим, православна српска црквена општина у Бјеловару успротивила се затварању школе, основане давне 1791, изражавајући спремност да је и даље издржава о свом трошку. Ипак, захтев црквене општине је одбијен.⁴⁷

За разлику од бјеловарске, загребачка црквена општина није била вољна да финансира рад српске вероисповедне школе у Боговићевој улици 7,⁴⁸ сматрајући да није у реду да православни Срби, пошто већ плаћају држави намете за основну наставу, улажу и додатна, посебна средства за издржавање те школе. То је изазвало велике несугласице између председништва црквеношколске општине и наставника запослених у школи. На позив на-

⁴⁵ АЈ, 66–1603–1714, Просветни инспектор – Министарству просвете, Карловац, 4. јул 1925.

⁴⁶ АЈ, 66–1603–1714, Одлука министра просвете од 28. јула 1925.

⁴⁷ АЈ, 66–1496–1630.

⁴⁸ Српска школа у Загребу датира с почетка 19. века. Од 1909/10. године школа је коначно добила сталне просторије у новосаграђеном здању у Боговићевој улици. Њен рад прекинут је почетком Првог светског рата, да би школа поново прорадила од јесени 1917, у изнајмљеним просторијама девојачког интерната Добротворне задруге Српкиња. Те године у школу су уписана 172 ученика; подучавале су их учитељице Јелена Чевић, Ружица Георгиев и Стана Радосављевић. По завршетку рата, школа се вратила у своје просторије у Боговићевој улици, а за директора је изабран учитељ Душан Богуновић. Од 1919. у школи су предавали и Даница Милошевић и Светислав Цвејић, а од 1920. и Јован Милојевић. Године 1919. српску школу у Загребу похађао је 181 ученик, 1920. – 220, а 1921. – 210 (Ivan Jurišić, Milan Matijević, Goran Nikić, *Srpske škole i istaknuti srpski učitelji u Hrvatskoj do 1941. godine*, Zagreb 2005, 137–170).

ставничког колегијума на челу са директором Јованом Милојевићем, 22. октобра 1922. одржан је састанак око 300 родитеља и осталих чланова српске црквеношколске општине у Загребу. На састанку је констатовано да је до сукоба дошло због „непромишљених и протузаконитих поступака председништва општине“, да председништво црквеношколске општине настоји да уклони школу из њених просторија, доводећи је у сукоб с државним властима и ускраћујући јој средства за рад (пре свега огрев) и плате наставницима. На састанку је осуђен рад председништва и затражена оставка његових чланова, истакнут одлучан захтев за даљи опстанак школе итд.⁴⁹ За спровођење ових закључака изабран је ужи одбор у који су ушли Јосиф Суботић, начелник министарства, др Дане Трбојевић, директор женске реалне гимназије, Драган Поповић, архитекта, Душан Хелбет, срески судија, Ђуро Вуњак, трговац, Илија Ралић, „приватни намештеник“ и Јован Милојевић, директор школе. За председника одбора одређен је Јосиф Суботић, за заменика др Дане Трбојевић и за перовођу Јован Милојевић.⁵⁰ Спор је завршен оставком председништва и избором нових функционера црквеношколске општине: Стевана Калембера за председника, Богдана Милетића, главног књиговође Савеза српских земљорадничких задруга за потпредседника, Марка Видаковића, архитекте, др Лазе Поповића и Јована Милојевића за чланове одбора и др Теодора Бошњака за скупштинара. На тај начин, сукоб између просрпске и пројугословенске струје међу загребачким Србима окончан је поразом прве, коју су чинили дотадашњи председник и потпредседник црквеношколске општине др Паја Теодоровић и Димитрије Витковић.⁵¹ Нова управа загребачке црквене општине преузела је бригу о школи у Боговићевој 7 и била је принуђена да је финансира још годинама, и после наредбе Министарства просвете из 1925: некадашња српска вероисповедна школа у Загребу остала је једина таква установа у Хрватској и Славонији на коју није примењена наредба. Ипак, оскудица у средствима приморала је загребачку црквену општину да се обрати месном школском одбору, 1. новембра 1927, молбом да град коначно почне да извршава своју законску обавезу.⁵² Ово питање решено је тек крајем 1929, када је загребачка градска општина најзад преузела издржавање српске школе, у складу с наредбом Министарства просвете из 1925.⁵³

⁴⁹ АЈ, 66–113–366, Закључци родитељскога састанка народне основне школе у Боговићевој улици у Загребу.

⁵⁰ АЈ, 66–113–366, Записник седнице ужега одбора састанка родитеља школске деце народне основне школе у Боговићевој улици у Загребу..., 24. октобар 1922.

⁵¹ *Riječ* (Zagreb), br. 242–245, 260; 22, 24, 25, 26. oktobar и 14. novembar 1922.

⁵² АЈ, 66–2014–1971.

⁵³ *Прота Димитрије Витковић*, „Српска школа у Загребу, Свети Сава, српски народни календар за годину 1932, 75; Јован Милојевић, *Četrdesetogodišnjica osnovne škole u Bogovićevoj ulici u Zagrebu*, Народна просвета (Београд), бр. 59, 28. I 1932, 2.

(Не)успех едукације у светлости подухвата описмењавања

На подручју Хрватске, Славоније и Међумурја током 1921. године било је 32,15% неписмених, а у Далмацији 49,48%.⁵⁴ Иако је реч о високом проценту аналфабета, он је ипак био нижи него у Србији, Црној Гори, Босни и Херцеговини и Јужној Србији, али зато виши него у Војводини и Словенији. У односу на југословенски просек, писменост у Хрватској била је већа за 39,8%, а у Далмацији за 4,1%.⁵⁵

У Личко-крбавској жупанији, током 1921/22. године школу је похађало 14.773 обвезника (54%), док се 12.868 (46%) није школовало. У појединим срезовима било је чак преко 3/4 деце изнад седам година која се нису уписала у школу. У Шкалићу (срез Бриње), проценат неуписаних износио је 83%, у Суваји (срез Доњи Лапац) 81%, у Томингају (срез Грачац) 81%, у Широкој Кули (срез Госпић) 75%, у Зрмањи 76%. У грачачком срезу 2.594 или 64% деце ђачког узраста и даље је учило, сазревало и одрастало у породичном окружењу, док их је само 1.649 или 36% проширивало круг знања изван родитељског дома; доњолапачки срез бројао је нешто више, 42% ученика, док се сењски срез, по броју малишана који су ушли у свет науке (66%), налазио на првом месту међу срезовима Личко-крбавске жупаније.

За разлику од Личко-крбавске, Модрушко-ријечка жупанија имала је само 19% школских обвезника који нису одлазили на наставу. Тако висок проценат деце обухваћене школом у тој жупанији постигнут је захваљујући приморским крајевима и Горском котару, чији су жители били потпуно свесни чињенице да је знање основни услов животног успеха и просперитета њихових синова и кћери. У тим деловима Модрушко-ријечке жупаније, у срезовима Цриквеница, Сушак и Делнице, ниједно дете није остало изван школе, док се у срезу Чабар није школовало само 16 малишана. Међутим, слуњски и војнићки срез нису се истицали бројем деце на школовању. У слуњском срезу 45% обвезника није се уписало у школу: у општини Примисље неуписаних је било 60%, у Вељуну 57%, Слуњу 52%, Перјасици 54%.

У Загребачкој жупанији само 18% обвезника није било укључено у процес основног школовања, с тим што је постојала разлика између појединих крајева те жупаније. Док су у општинама Стењевац, Сесвете, Купчина и Суња сва деца била уписана у школу, у срезу Вргинмост није се школовало 40% обвезника, а у срезу Глина 34%. У Вараждинској жупанији прилике су биле горе него у Загребачкој, будући да 34% обвезника није било обухваћено наставом. У Бјеловарско-крижевачкој жупанији чак 95% школске деце било је уписано у неку од школа, у Пожешкој 94%, у Вировитичкој 97%, а у Сремској 98,68%. У Међумурју 14% деце није ишло у школу, док на Крку и у општини Кастав није било ниједног обвезника који није похађао наставу.

⁵⁴ Љ. Димић, *н. д.*, 44.

⁵⁵ АЈ, 66–335–26, Нацрт привредног плана са инвестиционим програмом Краљевине Југославије, 106а.

Укупно узев, на простору Хрватске и Славоније са Крком и општином Кастав 1921/22. године на школовању је било 84,36% обвезника. Само 15,64% школске деце није било обухваћено основним образовањем.⁵⁶

Подаци о проценту обвезника који нису похађали школу посредно указују на стање (не)писмености. Међутим, ако имамо у виду да многа деца нису одмицала даље од нижих разреда основне школе, да је тек мањи број уписаних у први разред стизао до четвртог, односно петог, онда се стање писмености показује у много лошијој светлости: ученици који су завршавали само ниже разреде нису успевали да у потпуности савладају вештину читања и писања, брзо заборављајући и оно што су научили.⁵⁷ Сматра се да је у Личко-крбавској жупанији од 54% ђака који су се школовали 1921/22. године 14% остајало полуписмено, временом прелазећи у категорију тзв. функционалних аналфабета.

Према попису из 1931. на подручју Приморске бановине било је 57,4% неписмених лица старијих од 10 година, а на подручју Савске бановине 27,7%.⁵⁸ У далматинским крајевима Приморске бановине, по броју аналфабета предњачили су кнински (69,3%) и бенковачки срез (68,2%).⁵⁹ И у Савској бановини велики проценат неписмених карактеристичан је управо за српске срезове: Вргинмост (61,6%), Глина (55,9%), Костајница (46,4%), Грачац (63,8%), Доњи Лапац (63,1%), Кореница (60,0%), Удбина (64,3%), Војнић (54,5%), Слуњ (65,5%), Пакрац (36,1%).⁶⁰ Двор (Врбаска бановина) имао је 62,6% аналфабета.⁶¹

Из којих разлога многи малишани у појединим крајевима део свог детињства нису посвећивали учењу, сазнавању, упоређивању, постављању питања и слушању одговора од компетентних лица, својих учитеља (а у томе су предњачила управо подручја у којима је била највећа концентрација српског становништва⁶²)? То је последица, пре свега, недовољног броја школа, њихове неравномерне распоређености као и удаљености од железничких пруга, одно-

⁵⁶ Mirko Kovačić, *Uzroci analfabetizma u Hrvatskoj i Slavoniji*, Jugoslavenska knjiva (Zagreb), knj. II, br. 6, 15. novembar 1922, 280–283.

⁵⁷ У циљу ефикаснијег искорењивања аналфабетизма и повећања степена општег образовања, др Сигисмунд Чајковац је у предавању одржаном на седници Хрватског педагошко-књижевног збора 1927. године тражио увођење народне (основне) осмогодишње школе. (Salih Ljubunčić, *Pedagogija u Hrvata*, Педагошка Југославија 1918–1938, Београд 1939, 32).

⁵⁸ *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31 marta 1931 godine, knjiga III: prisutno stanovništvo po pismenosti i starosti*, Beograd 1938, 7–8.

⁵⁹ *Isto*, 68–69.

⁶⁰ *Isto*, 79–96.

⁶¹ *Isto*, 114.

⁶² Да су Хрвати били ревноснији по питању школовања од Срба показује и податак да је у госпићком срезу 1927. године у школу било уписано 64,56% хрватских обвезника и 57,53% српских обвезника. (АЈ, 66–1317–1557, Сумарни исказ учитељског особља среза Госпић, 1. март 1927).

сно неприступачности. Озбиљну препреку образовању деце чинио је сталан мањак наставног кадра, који је био у несразмери с бројношћу потенцијалних ђака. Школски одбори, чији су чланови често били неписмени људи, лишени осећаја за вредност и значај просвете, олако су ослобађали децу школе. На посећеност школа утицало је и доба године: током зимских месеци, ученици су редовно ишли на предавања, осим оних који се до својих више километара удаљених школа нису могли пробити због поплава или снежних наноса; у јесењим и пролећним месецима школе су често бивале полупразне јер су деца остајала код куће ради обављања пољских радова.

И док су мештани српских села, с једне стране, вапили за школама, жалећи се на своју економску заосталост и непросвећеност која их омета у развоју, дотле су, с друге стране, сами спречавали своју децу да одлазе на наставу тамо где су школе постојале. Синови и кћери били су им потребни за обављање послова у домаћинству, чување стоке и сл. Запажено је, на пример, да су у војнићком срезу ђаци из римокатоличких породица уредније похађали наставу од православне српске деце. Због немарног односа према школовању својих синова и кћери, родитељи су кажњавани опоменом, па и новчаном казном. У војнићком срезу 1924/25. године изречено је казни у укупној вредности од 6.720 динара, а наплаћено је 5.850 динара.⁶³ У слатинском срезу (Осијечка област) у школу су најредовније ишли Јевреји и Немци, затим Хрвати, Мађари и, тек на крају, Срби. У извештају за 1926/27. годину, школски надзорник је прецизно идентификовао разлоге због којих се Срби нису редовно школовали: „Узроци немарног похађања школе код Срба, који су већином настањени по брдима и шумовитим крајевима овог среза у главном је начин одгајања стоке. И ако се у поједином брдском селу држи заједнички пастир за говеда и свиње, још увек многи ратар набави неколико оваца или коза а ради њиховог чувања задржавају децу од школе. Колико пута родитељи ради једне крмаче или једне краве, три козе или овце, задрже своје дете од поласка школе. У месецу септембру деца остају од школе да помажу родитељима спремати љетину и чувати кућу, док родитељи раде пољски посао. У месецу марту почимају први већи пролетни послови. У то време деца се остављају ради чувања јањаца, јаради и прасаца или чувања куће“.⁶⁴

⁶³ АЈ, 66–1997–1961, Извештај в. д. среског школског надзорника среза Војнић за 1925.

⁶⁴ АЈ, 66–1336–1565; Раде Лежаић, учитељ који је предавао по школама Далмације, запазио је да „више од деведесет постотака родитеља није жељело да им дјеца иду у школу, јер су већу корист видјели у томе да им дјеца раде било што код куће, него да дангубе у школи“. На основу личног искуства, тај учитељ је схватио следеће: „У оно доба народ на селу није учовао неке веће користи од школе јер је знао да ће њихова дјеца, кад заврше основну школу, осим ријетких изнимака, остати код куће да живе као и њихови старији и да ће се бавити земљорадњом и сточарством. Зато су људи на похађање школе гледали, као на неку дангубу, па су се на све начине опирали да им дјеца иду у школу. Особито се ово односило на женску дјецу јер су она била погоднија за помоћ у раду на разним кућним пословима. Осим тог женска дјеца су требала да уче и раде женске ручне радове. За женску дјецу поготово није било никаквих изгледа да

У посебно отежаним околностима одвијало се описмењавање девојчица, будући да се у патријархалном, поготово сеоском, друштву од жене очекивало да буде само супруга и мајка, особа која се бави вођењем домаћинства и која је ослонац мушким члановима породице. У селу Бојни (глински срез), предавање учитеља Милоша Маџараца о важности и користи школе резултовало је изјавом слушалаца да школа није потребна њиховим кћерима, будући да оне неће бити „госпоје“, па да их зато и даље неће слати на часове.⁶⁵ Због таквих схватања, жене су у укупном броју неписмених имале далеко већи удео од мушкараца.

Идентификујући узроке аналфабетизма у континенталним деловима Далмације, покрајинска влада је имала конкретне предлоге како да се стане на пут тој негативној и непожељној појави, непримереној савременом друштву. Рецепт се састојао у следећем: требало би да општине, саме или уз државну помоћ, саграде нове и поправе старе школске зграде, укључујући и станове за наставнике, да се даровитија загорска деца школују у препарандијама (о трошку општина или владе), чак и по онима изван Далмације, у унутрашњости земље, ако постоји опасност да их привикавање на лагоднији приморски живот касније може одвратити од рада по селима удаљеним од обале; требало би, затим, појачати надзор над родитељима како би се утврдило да ли редовно шаљу децу у школу, и повећати казне за оне који задржавају своје синове и кћери код куће, повећати дневнице школским надзорницима како би могли чешће да прегледају школе, у свим војним и морнаричким посадама увести предавања у циљу описмењавања и моралног, националног и социјалног васпитања војника и, најзад, требало је дати Далмацији много више средстава намењених ширењу писмености.⁶⁶

Иако су често учила у тешким, чак и нехуманим, условима (школу у селу Кирин похађало је 150 деце, смештене у једној просторији, предвиђеној за 45–50 деце и са једним учитељем,⁶⁷ а за школу у Брлогу у Лици, која је имала само две учионице, школске 1924/25. пријавила су се 803 дечета!⁶⁸), пред децу су постављани озбиљни задаци: од 1926. наставним планом било је предвиђено изучавање 12 предмета током четири разреда основне школе. Од ученика се очекивало да савладају *веронауку, српско-хрватско-*

би, послје основне школе, могла кренути негдје даље од куће“. (Раде Лежаић, *Сјећања и успомене народног учитеља из Книнске крајине*, Београд 1999, 73, 82).

⁶⁵ АЈ, 66–1564–1686, Милош Маџарац – поглавару среза, Бојна, 27. фебруар 1926. У погледу писмености, највећа несразмера између мушкараца и жена, и то не само у Хрватској већ и у читавој Краљевини, владала је на Кордуну: међу 60,7% неписмених 1931. године, било је чак 79,3% жена, према 38,6% мушкараца (Mile Mrkalj, *Školstvo i prosvjeta na Kordunu*, Karlovac 1984, 113).

⁶⁶ АЈ, 66–2201–2126, Школски одсек покрајинске владе за Далмацију – Министарству просвете, Сплит, 31. март 1921.

⁶⁷ АЈ, 66–1305–1548, Молба житеља Чремушнице – министру просвете, 3. јул 1921.

⁶⁸ АЈ, 66–1305–1548, др Ђорђе Бранковић, народни посланик – министру просвете, Оточац, 12. јун 1924.

словеначки језик, почетну стварну наставу, рачун са геометријским облицима, цртање, лепо писање, ручни рад, певање, гимнастику и деље игре; осим ових предмета, који су се изучавали већ од првог разреда, од трећег разреда деца су се упознавала с основама *земљописа, историје Срба, Хрвата и Словенаца и познавања природе*, али више нису имала часове из почетне стварне наставе.⁶⁹

Овладавање свим овим предметима било је отежано утолико више што деца, услед сиромаштва или небриге родитеља, често нису имала никакве уџбенике нити било какве друге књиге.⁷⁰ Српско село прихватало је само збирке народне поезије, па је садржај те литературе био главни извор са знања деце и одраслих о свету и положају човека у друштву; историјска свест, религиозна схватања и морална уверења грађена су на искуствима сабраним у циклусима народних песама. Народна поезија била је толико омиљена да се дешавало да они који су добијали на поклон песмарицу у року од месец дана, сами или уз помоћ школованих људи, науче слова, како би могли да прате оно што је записано на њеним страницама.⁷¹ Поред народне поезије, радо се читала историја, као и књиге из области пољопривреде.⁷² Савремене домаће и стране писце, као и класике, ретко ко је читао: у укупном броју претплатника на издања Српске књижевне задруге, Хрватска је учествовала 1925. године само са 6,41%, а Далмација само са 3,10%.⁷³ При школама су се налазиле веће или мање библиотеке за учитеље и ученике, које је требало да помогну описмењавање ученика и лакше савладавање градива, па и да их подстакну да пређу праг обавезног знања, да о свему уче више и подробније, најзад и да допринесу стручном усавршавању наставника. Али, и библиотеке су делиле судбину сиромашних школских заједница, па је набављање нове литературе ишло врло тешко. Године 1925, 24 основне школе војнићког среза имале су само 4.082 књиге у библиотекама намењеним учитељима и много мање, 1.844 књига, у ученичким библиотекама. И у овом срезу, народне, и то јуначке, епске песме, биле су лектира за којом се најрадије посезало.⁷⁴ У госпићком срезу, општине су издвајале по 50–150 динара годишње за библиотеке основних школа на својој територији. Будући да је то била изузетно мала сума, библиотеке нису могле битно да повећају књижни фонд. Године 1926/27, 27 школа госпићког среза успело је да

⁶⁹ *Stota obljetnica II opće hrvatske učiteljske skupštine. Školstvo i prosvjeta Banije i Siska*, Zagreb 1976, 182.

⁷⁰ Р. Лежаић, *н. д.*, 73.

⁷¹ АЈ, 66–1315–1556, Извештај школског надзорника о основним школама бенковачког среза, Бенковац, 24. јул 1925.

⁷² АЈ, 66–2343–2223, Радослав Д. Бјелановић, Драшко Г. Бјелановић, Илија С. Бјелановић – Министарству просвете, Београдске [око 1923].

⁷³ Љубинка Трговчевић, *Историја Српске књижевне задруге*, Београд 1992, 309.

⁷⁴ АЈ, 66–1997–1961, Извештај в. д. среског школског надзорника о основним школама војнићког среза, 1924/25. школске године.

купи укупно само око 60 књига.⁷⁵ У основним школама глиноског среза 1926/27. године учитељске библиотеке располагале су са 10.043 књиге, а ученичке са 3.142 књиге.⁷⁶ Осим деце, школске библиотеке користила су и одрасла, писмена лица, нарочито у местима без читаоница и библиотека намењених широј читалачкој публици. И одрасли су се опредељивали најчешће за народне песме и приповетке.

⁷⁵ АЈ, 66–1573–1691, Надзорнички извештај о стању школа среза госпићког 1926/27.

⁷⁶ АЈ, 66–1564–1686, Надзорнички извештај за друго полугодиште школске 1926/27. године.